

Dr. Merima Jašarević
Nastavnički fakultet, Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru
Stefan Elezović
JU SŠC “Vuk Karadžić” – Lopare

UDK 316.722(497.6)
323.1
Pregledni rad

SAVREMENI BOSANSKOHERCEGOVAČKI KULTURNI IDENTITET I IDEOLOGIJA ETNONACIONALIZMA

SAŽETAK

Rad je koncipiran kao pregledni znanstveni rad koji se temelji na istraživanju provedenog za potrebe diplomskog rada na II ciklusu studija Odsjeka sociologija na Nastavničkom fakultetu Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru. Teorijski koncepti etnonacionalizma i poimanje položaja (a bolje reći opstojanja) bosanskohercegovačkog kulturnog identiteta predstavlja, sasvim sigurno, glavno težište ovog rada. Osim što kultura ima najvažniji faktor nakon primarne socijalizacije u razvijanju temeljne društvenosti pojedinaca i grupa, ona danas, čini se, postaje poligon za produbljivanje različitih a najviše etničkih i religijskih antagonizama koji u ruku pod ruku s razvaljenim obrazovnim sistemom kreiraju potpuni kolaps društva u cjelini.

Ključne riječi: bosanskohercegovački kulturni identitet, kultura, etnonacionalizam

Umjesto uvoda

Predmet ovog znanstvenog rada se eksplicira kroz postavljenu teorijsko – metodološki koncept odbranjenog diplomskog rada na II ciklusu studija Odsjeka sociologija, Stefana Elezovića na Nastavničkom fakultetu Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru.¹

1 Rad je uspješno odbranjen, mentorica je bila Merima Jašarević koja je i koautorica ovog članka.

Prijeperi oko koncepata definiranja bosanskohercegovačkog kulturnog identiteta jesu i dan danas aktuelni ne samo kada je domaća intelektualna javnost u pitanju već i politička, (potonja možda izražavana u jačoj mjeri). Šta treba da bude, tj. da postanemo nakon potpisanog Dejtonskog mirovnog sporazuma i ko bi predstavljao po ovim pitanjima Bosnu i Hercegovinu su samo neka od gorućih pitanja.

Rad u sebi objedinjuje brojne pristupe problemu etnonacionalizma, kao i sagledavanju identiteta, uticaja koji su dominantno prisutni u njegovoj izgradnji, ogleda o kulturi i politici. Fokus je prvenstveno bio na kvalitativnoj analizi.

Analiza načina funkcionisanja bosanskohercegovačkog društva, odnosno političkog sistema koji određuje okvir „*primjerenog*“ djelovanja u društvu daje jasan znanstveni pogled o karakteru i kvaliteti socijalnih relacija u Bosni i Hercegovini. U utvrđivanju mjere uticaja etnonacionalizma nisu vršena anketna ili ogledna istraživanja, nisu testirani uzorci populacije ili stavovi građana jer, najrelevantniji način utvrđivanja, u ovom slučaju, tako širokog i nesvodivog (u smislu njegove dalekosežnosti) uticaja jeste evidentiranje učinaka na socijalnu zbilju, društvenu realnost bosanskohercegovačkog prostora. Kroz kvalitativne osobine pojedinačnih aspekata socio – kulturne reprodukcije sistema određena je kvantitativna zastupljenost etnonacionalnog i etnoliberalnog uticaja.

Teorijsko-metodološki konstrukt pristupa temi:koncepti identiteta

Evidentiranje kulturnih i političkih praksi i evidencijom njihove istovjetnosti utvrđena je mjera uticaja pomenutih ideologija (mada se u diplomskom radu išlo i šire od toga) na savremeni bosanskohercegovački kulturni identitet koji se formira, ali i dat određen zaključak o karakteru te kulture. U ovom znanstvenom poduhvatu, demistifikujući ekonomsko – političku dominaciju etnopolitičkih elita, obrazloženi su uzroci etnonacionalne i etnoliberalne relevantnosti na bosanskohercegovačkom prostoru. Ideologije etnonacionalizma i etnoliberalizma, u praksi, se mogu svesti pod jedan imenitelj – etnopolitiku. Dosadašnji učinci etnopolitike govore nam više nego dovoljno o karakteru uticaja na bosanskohercegovačku kulturu. Državljeni Bosne i

Hercegovine svakodnevno svjedoče monumentalnosti bosanskohercegovačke etnopolulističke aporetike.

Autori, kao što su naprimjer, Amartija Sen, ili Manuel Kastels ilustruju kompleksnost identita, odnosno raznosvrtnost uticaja prisutnih u njegovom formiranju. Identitet kao jedinstven oblik osobnosti koja u sebi supsumira mnogobrojne uticaje, faktore, demonstrira važnost eksternih manifestacija za duhovni svijet individuum. Shodno postmodernističkim tendencijama misificiranja identiteta, neophodno je razumjeti da je *identitet čvor, ili središte*, na kojem se kompleksnost objektivnog svijeta realizuje, kroz viđenje objektivnosti individue, u specifičan pojedinačni univerzum. To "*bice svijeta*" nije lišeno konfliktnosti, antagonizama. Naprotiv, te suprostavljenosti ga naročito obilježavaju.

Uz pomoć navedenih, kao i određenog broja drugih autora, omogućen je uvid u značaj uloge okoline (sredine koja vrši uticaj) na formiranje karakterističnih oblika identifikacije. Neki od njih, su naglašeno reaktivni, proizvod su reakcije na stanja, prakse, tendencije koje su prezentovane kao štetne. Među brojnim oblicima identifikacije neki su, kao što je navedeno, reaktivni, druge odlikuje indiferentnost, dakle, evidentan je različit nivo psiho – socijalne dinamike, ili različit broj uticaja koji tu dinamiku, najvećim dijelom, određuju. Simplificirajući pojam identiteta, određujući ga kao formu identifikacije koja je proizvod selektivnosti, i koja za rezultat ima selektivizam, omogućit ćemo pristup koji će biti produktivan za utvrđivanje razlika između značajki kolektivnog i individualnog. Na taj način, isključivo, je moguće pretpostaviti pojedinačnu odluku kao proizvod grupe ili individue, kao, u manjoj ili većoj mjeri, posljedica kolektivne derivacije.

Neoliberalistički koncept minimalne države predstavlja veliki izazov post – socijalističkim društvima. Socijalistička društva su izrazito kolektivističke naravi, gdje država igra aktivnu, odlučujuću ulogu u kreiranju kulture i vrijednosti. Izmijenjene okolnosti, i propast jugoslovenstva, ostavile su prostora za kreiranje novih elita moći, i, posredstvom njih, novu kulturnu politiku. „U društvenom prostoru (urbanom), oko svake tačke i svakog centra, velikog i malog, trajnog ili privremenog, postoji jedan bliži poredak, poredak susjedstva, a s druge strane, u mnogo širim razmjerama, vlada jedan daleki poredak,

poredak cijelog društva (proizvodnih odnosa i države). Postoji, dakle, razlika između ovih nivoa koji, svaki za svoj vlastiti račun, tvore jedan poredak, jednu traženu i željenu koheziju. Međutim, između ovih poredaka nisu rijetki konflikti. Dakle, poredak ostaje apstraktan ukoliko se ne inkorporira u bliski poredak, apsorbirajući njegove varijacije i varijante. Kontradikcija se precizira kada daleki poredak, poredak društvenih oblika proizvodnje u globalnim razmjerama, dakle onaj njihove reprodukcije, brutalno zahvati u bliske odnose (susjedstvo, priroda oko grada, regija, „lokalne zajednice“ itd.).“ (Lefevr, A. 1982: 31)

Nije potrebno naglašavati kakvu ulogu kultura zauzima u socijalizaciji, samim tim, u formiranju identiteta. Ipak, taj novoformirani prostor po mnogo čemu podsjeća na socijalistički, a ta sličnost i jeste bila način osiguravanja podrške novim kolektivističkim programima i ključan faktor za osiguravanje monopola nad državnim institucijama i organima. Obrazac „*novog*“ kulturno – političkog pristupa, iako retorički istupa protiv neoliberalnog pristupa, uveliko se služi neoliberalističkim smjernicama.

Neoliberalizam je do te mjere redukovao pojam identiteta da se, sve više i u znanstvenim krugovima, pod njim podrazumijeva samo jedan čimbenik, elemenat identiteta. Tako se pripadnošću, seksualnom orijentacijom, ekonomskim statusom, estetskim pristupom, ili bilo kojim drugim odabirom, određuje cjelovitost bića i to, na takav način da naglašavanjem specifične odrednice sve druge postaju minorne ili irelevantne. Uprošćavanje, odnosno svođenje „*tijela*“ na element, dio je raširene predstave kojom se subjekat nastoji konkretno odrediti, smjestiti u određeni kontekst i u kojoj bi mu se pretpostavila inertnost zbog koje bi mu se (subjektu) mogao odrediti karakter, narav i potencijal. Nerezonska simplifikacija kompleksnog fenomena kakav je identitet, za posljedicu ima, a tome sve manje možemo ne biti svjedoci, nepotkrijepljeno podrazumijevanje, naprimjer; uz određeno ime (lica) podrazumijeva se religijsko opredjeljenje, političko stajalište, nacionalnu pripadnost, uz aktivno zagovaranje određenog stava podrazumijeva se nebrojen niz drugih, za koje se smatra da su komplementarni ili srodni, uz određeni ukus podrazumijeva se ekonomski status, i slično. Nesumnjivo da takve pretpostavke mogu biti tačne, ali nikako u tolikoj mjeri da bi bile pravilo, no to nije slučaj. Zagovaranje takvog pristupa viđenju identiteta obezvrijeđuje njegovu mnogostrukost, te zamagljuje brojne

faktore koji igraju aktivnu ulogu u njegovoj izgradnji. Određivanje osobnosti apriori za posljedicu ima slijepilo za varijacije, propagira jednobojni mozaik, dijelova istih oblika, ali različitih veličina.

Etnonacionalizam je hronična bosanskohercegovačka boljka; program i praksa ograničavanja smisla, svrhe i mogućnosti na polje etničkog, i bespoštedna diskriminatornost stranog, nepoznatog, diferentnog. Tome u prilog govore nebrojeni pristupi datoj problematici, ekspliciranje diskriminatorne namjere u pravu, humanističkim znanostima, medicini, uopšte autori koji poštuju poziv više nego poziciju i zahvaljujući kojima uviđamo zlo, njegovo nastajanje, potencijal za njegov rast i opasnosti koje iz toga slijede. O tome govori Aristotelov pojam "Zoe", tijelo koje je predmet a ne sudionik političkih odlika, i Agambenovo uviđanje važnosti tog Aristotelovog uvida, nakon holokausta. Vrlo je tanka linija između nacionalizma i nacizma, a ogleda se prvenstveno u naglašenosti potrebe za homogenošću, čistoćom. Čistokrvna njemačka nacija bio je njemački san, ideal koji je bio orijentir jedne takve politike. Programi nacionalnog osvješćivanja predstavljaju veliki rizik humanizmu, miru (oni neumjereni), jer identifikacija proishodi iz razlike. Osnov identifikovanja je ključ nacionalnog određenja i to nije tačka sporenja ako zagovara poštovanje, zahtjeva uvažavanje vlastite zasebnosti, ali kada zasebnost podrazumijeva isključivanje, segregaciju, eliminaciju razlike, riječ je o antihumanističkom aktu, o nasilju, o zločinu, o zlu.

Urs Altermatt „je otkrio bit etnonacionalizma u njegovoj instrumentalizaciji kulturalnih razlika radi isključivanja stranaca, Drugog kao takvog. Ova instrumentalizacija dobija politički karakter i postaje opsesija, program i norma univerzalne konstitucije jednonacionalnih ili monoetničkih država. Tom cilju je sve podređeno i istorijska praksa na Balkanu potvrdila je ovu istorijsku normu na bestijelan način. Stradanje Sarajeva iskazalo je svu besmislenost etnonacionalizma, tj. Projekta čistih mononacionalnih država.“ (Altermatt, 1997: 191) Prefiks „etno“ samo naglašava etnički karakter nacije, ali realno ne afirmiše princip drugačiji od nacionalizma bez prefiksa. „Bit nacionalizma je ista bez obzira u kojem se narodu on pojavljuje. Nacionalizam je teorija i praksa nametanja interesa vlastite nacije drugim nacijama, stavljanja vlastite nacije iznad svega uz istovremeno potcjenjivanje i odbacivanje drugih nacija.“ (Šušvar, S. 1970: 96) Patriotizam i nacionalizam nisu sinonimi.

Glavni problem ovog znanstvenog rada, u načelu, tiče se izdvajanja određenog uticaja u oblikovanju identiteta, odnosno diferenciranja specifičnog polja djelovanja od niza drugih koji su u to oblikovanje uključeni. Identitet subjekta predstavlja kompleksnu psihološku formaciju uzrokovanu kontekstualno – socijalnim faktorom. Identitet je formacija u subjektu sedimentiranih znanja, osjećaja, stavova i vrijednosti, koja skladno funkcioniše, i koju odlikuje reaktivnost. Ono što odlikuje kolektivni identitet tiče se zajedničkih idejno – vrijednosnih odrednica pripadnika grupe, zajednice, društva. Grupa i kontekst predstavljaju, nesumnjivo, najvažnije čimbenike u izgradnji identiteta individue. No, s druge strane, različite kolektivne identitete odlikuje i različit nivo otvorenosti. Kolektivni identitet je identitet kolektiva; nacionalni, kulturni, idejni, politički, religijski,...

Opasnost koja proizilazi iz primarnosti grupne uloge u formiranju identiteta ogleda se u zabrinjavajućem stepenu zahtjeva za uniformnošću, konformacijom identiteta pojedinca u odnosu na identitet kolektiva. U slučaju kada kolektivizam u potpunosti određuje individualitet, s pravom se može tvrditi apsolutna redukcija pojedinca na pripadništvo, i njegovo (pojedinačno) stavljanje u funkciju zadovoljavanja interesa grupe. Takav “pojedinačnik u funkciji” je kritički neosviješten i autotrofan, hrani se svjetlom veličine i hemijom zajedništva. To je pojedinac ideološki pretvoren u ulogu afirmacije vlastitog kolektiva kroz superlative. Etnonacionalizam jeste pravac koji nastupa na takav način. On pretenduje asimilaciji svih segmenata ključnih u procesu socijalizacije, i na taj način zaklanja druge perspektive.

Nacionalizam se predstavlja “kvalifikovanima” kao obećanje nadilaženja vlastitosti, propagira svrhu, aranžira namjeru, usmjerava suspektost, i motiviše osjećajem straha, ugroženosti. Pretpostavljajući da, neumjereni nacionalizam, vrši sve navedeno, nije isključeno da će biti u stanju zločin, diskriminaciju, totalitarnost, obrazložiti samoljubljem, uobličiti u nužnost zbog “zajedničkog interesa”. Etnonacionalizam je svoj ekstremni oblik doživio kroz nacionalsocijalizam, a za posljedicu je imao preko dvadeset miliona mrtvih. Etnonacionalizam je sredstvo mobilizacije, i, kada je odlučujući faktor u kreiranju identiteta, pojedinca stavlja u službu naglašavanja razlike, i kreiranja pretpostavki za njeno ukidanje. Etnonacionalizam je oblik identifikacije spram

diferentnosti, tvori je osobenost etničke grupe. Patriotizam za razliku od nacionalizma njeguje vrijednosti koje su dio države, i propagira prakse koje su u njenom interesu. Iako se i za patriotizam mogu tvrditi radikalni elementi, osnovna razlika između nacionalizma i patriotizma leži u motivaciji, odnosno u načinu viđenja specifične razlike. Patriotizam se orijentiše više ka prostoru življenja nego ka obliku egzistencije.

Predmet rada pak je uviđanje nivoa uticaja etničkog principa u oblikovanju savremenog bosanskohercegovačkog identiteta. U cilju evidentiranja datog nivoa uticaja neophodno je ustanoviti karakter bosanskohercegovačke svakodnevnice, prisutnu subordinaciju u sistemu, te historijsku perspektivu činioca koji su, u odlučujućoj mjeri, oblikovali Bosnu i Hercegovinu.

Određujući uzročnike forme koju etnonacionalizam trenutno posjeduje, te uloge koju sada zauzima u velikoj mjeri se može i odrediti karakter savremenog bosanskohercegovačkog identiteta. Nacionalno pitanje kontinuirano je okupiralo značajnu pažnju javnosti, kao i akademske zajednice, kako u Bosni i Hercegovini tako i šire. Brojni pristupi definisanju bosanskohercegovačkog identiteta istovremeno osvjetljavaju razne pristupe konstitucije Bosne i Hercegovine kao države, odnosno oblika njenog uređenja i konstitucije njenog društva.

Značajno je naglasiti da uticaj etnonacionalizma na bosanskohercegovački identitet demistifikuje odnose moći i prakse pozicija unutar države. Aktuelne pozicije moći služe se ekonomskom prinudom, i socijalnim isključenjem, kao ključnim mehanizmima održavanja vlasti i uticaja na karakter bosanskohercegovačkog identiteta. Socijalno isključenje, kao posljedica nacionalnih politika, za rezultat ima ograničavanje uticaja koji oblikuju identitet.

S druge strane, ekonomska prinuda koliko doprinosi socijalnoj isključenosti toliko i onemogućava reakciju na nju. Uz to, brojne studije o tranzicijskim društvima ilustruju značajne pristupe ovom fenomenu, te konflikte potaknute tendencijom asimilacije zapadnjačkih vrijednosti, savremenih koncepcija, i globalnim pokretima. Neokapitalistički oblik proizvodnje, i prilagođavanje obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini potrebama savremenog tržišta rada bitno utiču na broj stanovnika u državi, i, istovremeno, doprinosi novim izazovima.

Prilagođavanje obrazovnog sistema Bosne i Hercegovine potrebama, između ostalog, stranih, zapadnih društava, predstavlja šansu etnonacionalističkim strukturama da se, na taj način, riješe velikog broja stanovnika koji nemaju šansu zapošljavanja u državi, odnosno koji nikako, ili nedovoljno patricipiraju u političkim programima, ili su neutralni. To je perfidna metoda osiguravanja i povećanja moći vladajućih elita, i bezbolan, suptilan proces eliminacije političkog elementa. Sasvim slučajno, iz zemlje odlaze naustavni i nepoželjni, koji se odriču bosanskohercegovačkog državljanstva u potrazi za egzistencijom, istovremeno vlastitim izgoniteljima osiguravajući većinu. Glas onih koji su otišli nije glas koji će se ovdje više čuti, mada, nije ga ko imao ni čuti. Provociralo je i njihovo ćutanje. Ćutanjem se ne daje podrška. Niz skorašnjih zakonskih regulativa svjedoči proširivanju ovlasti lokalnih moćnika, i ovlasti organa zaduženih za očuvanje institucija i poretka. Izrazito je zabrinjavajuće u kojoj mjeri etnonacionalizam redukuje sve ostale uticaje na bosanskohercegovački identitet.

Glava hipoteza jeste: Etničko u Bosni i Hercegovini ne samo da protivrječi građansko – sekularnom nego i demokratsko – humanitarno – pravnom. **Uticaj etnonacionalizma u formiranju savremenog bosanskohercegovačkog identiteta je presudan**, najviše zbog toga što je svaki drugi vid uticaja osuđen da bude zanemariv. Zapadna ideologija neideologizma ide u korist manjim ideologijama koje ne moraju biti dijelom sistema vrijednosti nekog višeg ili šireg tijela, šire ideologije ili sistema. Iza pojma nacija krije se praksa konzervacije odnosa moći i narativ koji legitimiše konzervativnost.

U ovom radu, koristili smo metode teorijske i sociološke analize kao i studiju slučaja. U radu bile su kombinovane induktivna i deduktivna metoda. Uslijed prilično obimne literature očekivao se pouzdanost induktivne metode, te osiguranje reprezentativnosti analiziranih činjenica.

Etnonacionalizam i umjetnost

Po Stefanu Moravskom, „u svetu uslovljenom krizom kulture i civilizacije umjetnost je izgubila svoje bezbedno mesto, odnosno mesto čuvara egzistencijalnih istina i projektanta bolje budućnosti. Osim toga, promene društvenog života, u kojima su dominantnu ulogu počeli da igraju tehnologija,

egzaktne nauke, politika, masmediji, gurnuli su umetnost u drugi plan. Zanimljivo je da se ni reakcija na pomenute dominante nije ispoljila u umetnosti, jer je ova ispala samo umetnikovo privatno sklonište, nego u preporodu religije, u pokretu komuna, u filozofiji, u nečemu što ne zanimaju rezultati pojedinih nauka” (Moravski, S., 1990:257).

Umjetnost kao specifičan odnos prema svijetu, kao oblik stvaranja i reformulisanja svijeta, ali i njegovog redukovanja i reflektovanja, ipak zahtjeva određeni minimum uslova u fizičkom svijetu. Izmjenjeni uslovi socijalne realnosti, tj. međuljudski odnosi i načini regulacije tih odnosa prenijeli su se i na polje umjetnosti. Prilikom tog procesa, umjetnost je izgubila stabilnost „u viđenju”, u “rezonovanju”, percepciji ljudi. Ono, “standardno”, ranije razumijevano pod pojmom umjetnost je sve rijeđe moglo biti prepoznato. Ipak, u današnjem vremenu, govoriti o smrti umjetnosti i o njenom umanjenom značenju jeste neopravdano i izražava krajnju neobaviještenost.

Umjetnost se, kao što je uvijek i bio slučaj, prilagođena tehničkom progresu čovječanstva, tako je sve češće izražena tehnološkim pomagalima; ranije mjesto pozorišta zauzeli su kina i slično. Umjetnost je istina, kako tvrdi Moravski, istisnuta u drugi plan, ali njen značaj je očuvan, iako su forme izražavanja umjetničkog izmijenjene. Taj prvi plan je plan umjetničke kritike mnijenja, a on se u polju umjetničkog ne može opravdano uobličavati u diskurs. „Po Gramšiju – umjetničko djelo nije lijepo zbog svoje moralne i političke sadržine, ‘već zbog svoje forme u koju se apstraktna sadržina svila i s kojom se poistovjetila” (Selimović, 1977: 268) Polje umjetničkog demonstrira vrlo često reprezentativno odbijanje izvanjske regulacije, ono je samodostatno, izraz čovjeka, svijeta, čovjeka u svijetu i svijeta u čovjeku. Kanonizacija određene umjetničke forme označava istovremenu ruiniciju značenja pojma umjetnosti i značaja umjetnika.

Mjesto umjetnosti u Bosni i Hercegovini zauzima marginalan položaj, posebno konceptualna umjetnost što sigurno ovakav status se ne odnosi na bosankohercegovački film. Etnonacionalistička elita promovisanjem vlastitih kadrova na mjesta odgovornih funkcija, čelnih položaja u kulturno – umjetničkim institucijama, rezultirala je akcentovanim promovisanjem umjetničkog prostora kao pogodnog tla za propagiranje ideologija, odnosno, institucionalna podrška umjetnosti rezervisana je isključivo za djela onih čija se elokventnost, talenat, i dignitet može dovesti u pitanje, ali čije je djelo u funkciji promovisanja aktuelnih

političkih stavova. Polje umjetničkog služi kao dodatak propagandi, odnosno vrijednosno je kastrirano, kritički eutanazirano. „Svako stavljanje kulture pod šapu politike, svako njeno instrumentalizovanje, otkriva strukturalni poremećaj u lestvici vrednosti. A ako umetnost ne opstaje kao najslobodniji vid estetske egzistencije, dovedena je u pitanje njena suština. Slažem se sa Oskarom Davičom koji je rekao: ‘Sloboda je uslov, ali i cilj pesme’. Kultura kao umno zbivanje u čoveku, kao unutrašnja stvarnost, nezamisliva je bez svoje slobodne realizacije” (Božović, 1997:72). Ordiniranje procesom kreiranja, stvaranja označava samo manipulisanje potencijalom ostvarenja, djela, finalnog proizvoda djelovanja umjetnika. To znači biti u funkciji prakse, politike, biti potčinjen djelovanju koje određuje fizičke uslove socijalnog života, i dozvoliti tom uticaju da se prenese u duhovnu dimenziju. Kada se to desi, potencijal “slobodne realizacije” se transformiše u praksu automatizacije čina (činjeničnosti). U tom smislu, umjetnost samo na drugačiji način prenosi ono što politika saopćava, njihov sadržaj se mnogo ne razlikuje. “Prihvatanje ‘apsolutnih načela’ u razlikovanju istine od laži jedino vodi apsolutnom konformizmu.” (Moravski, 1990:219)

Autentičnost umjetničkog djela, umjetnika kao stvaraoca, metamorfozirala je u specifičnost propagiranja nacionalne autentičnosti, u umjetnika kao sveštenika ideologije.

Erih From navodi Balzakovu definiciju umjetnika, gdje se umjetnik definiše kao “pojedinač kadar da se spontano izrazi.” (From, 1989: 222) Čim je uloga umjetnika transformisana u ulogu proizvođenja i distribuiranja aktuelne politike, on je izgubio vlastitu spontanost, te predstavlja činovnika, realizatora naloga, grotesknost sistemskog ulančavanja evidencije faktičnosti. Momenat kritičnosti u umjetničkom djelu sveden je na niz trivijalnih aluzija na društveno stanje, i, uglavnom, rezultira proizvoljnim ameliorizmom, maglovitom opservacijom konflikata između tradicije i modernosti, i etničkim epopeizmom. Božović ističe politiku za glavni pokretač šunda, ona (politika), pojavila se “kao obmana, kao laž, kao prevara. ... Glavno uporište kiča je politički kič, koji je omogućio svaki drugi kič, u životu, u kulturi, a posebno u lakoj muzici. Ona je odlično išla uz kič koji se preko medija uspostavio kao dominantan, kao politička propaganda.” (Božović, 1997:107)

„Državna cenzura je krajnje perfidna, rijetki su slučajevi javnog istupanja protiv određenog umjetnika, ili umjetničkog djela, mnogo su češći, pak,

pokušaji falsifikacije značenja djela, i diskreditacijâ istog, pokušaji svrstavanja autentičnog djela u korpus konkretnog nacionalnog stvaralaštva. Interes za umjetnost u Bosni i Hercegovini, uslijed opterećujuće svakodnevnice, i dalje se može ocijeniti nedovoljnim. Prema Dž. A. Gerneru, “smrt umjetnosti se ispoljava u njenoj dramatičnosti, u tome što niko ne obraća pažnju na nju, u beznačajnosti problema koje tretira, u oslabljenom ritmu stvaranja, u akademizmu, u ukidanju kriterijuma njenog ocjenjivanja i slično.” (Moravski, 1990:249)

U Bosni i Hercegovini cenzura se realizuje na dva načina; uskraćivanjem materijalne podrške umjetniku, i uskraćivanjem javnog prostora za promovisanje djela, dakle intencionalnom marginalizacijom “*mislećeg*” pojedinca. “Cenzura je najsiroviji oblik državne kontrole i vezuje se uglavnom za neliberalne režime, dok je **samocenzura** njena izvedenica koja počiva na kulturi straha od kazne ili vjere u nagradu.” (Šaćić, 2007:181) U odnosu na politički progon umjetnika u S. F. R. Jugoslaviji, u Bosni i Hercegovini se umjetniku prosto ne ostavi druga alternativa nego da napusti zemlju (Naravno, ukoliko je riječ o umjetniku kome je stvaranje bitnije od njegove stvorenosti.), to objašnjava činjenicu zašto većina afirmisanih bosanskohercegovačkih umjetnika ima adresu u inostranstvu. “Zdrava umetnost je stvaralaštvo oslonjeno na klasične uzore, koje odgovara ideji humanitas i društvenom napretku.” (Moravski, 1990:61) Jedan od primjera bolesne “*umjetnosti*”, ili umjetnosti koja se ne može pohvaliti vitalnošću, jeste praksa stvaranja djela čija je namjena svedena na promociju, umjetniku bliskog, relacionizma, ili određenog kulturalnog odabira sebstva. Tako, naprimjer, Nejsbit (Naisbitt), upozorava na savremenu ulogu namjenjenu stvaralaštvu, on tvrdi da će “nataloženi utjecaj ljudi koji imaju vlast nad tekstom bez sumnje snažno utjecati na oblikovanje novog društva.” (Naisbitt, 1985:34) Drugim riječima, onaj ko ima kontrolu nad procesom stvaranja, ko reguliše i ocjenjuje stvaralaštvo, ima presudnu ulogu u održanju sistema vrijednosti koji podređuje javnu dobrobit pojedinačnim interesima viskopozicioniranih.

Etnonacionalizam i politika

U kontekstu postdejtonske Bosne i Hercegovine etnonacionalizam i politika su termini koji se najčešće izjednačavaju. Etnonacionalizam se formalno ozakonio ustavom koji, u najmanju ruku, pruža minorne šanse ograničavanju

moći nacionalista. „Iz prikaza dominantnih političkih stranaka, uočljivo je da je religijska podjela, koja je predstavljala suštinu osmanskog upravnog sistema, prenijela se, kako na plan socijalnih, tako i na plan etničkih/nacionalnih odnosa.” (Šaćić, 2007:60) Prema Abazoviću, međusobna isprepletenost religije i politike ima vrlo negativne posljedice za cjelokupni društveni poredak, a najviše na samo tkivo religijske zajednice, na one koji se ne deklarišu pripadnicima određene konfesionalnosti. “Religijski nacionalizam posebna je forma kolektivnog predstavljanja i nova ontologija moći. Čineći religiju isključivom osnovnom nacionalnog kolektivnog identiteta to je forma politizirane religije i religizirane politike (pri čemu se politika smatra religijskom obavezom), a sa ciljem novog uređenja društvenih odnosa na pseudoreligijskim osnovama i funkcijama.” (Abazović, 2010:20) Konkretna politička slika Bosna i Hercegovine govori u prilog činjenici da je građanska volja unutar države angažovana u ulozi antigradanske tendencije, predstavljanja Bosne i Hercegovine kao nefunkcionalne države (što ona u ovom trenutku zaista i jeste), i promovisanju utiska ugroženosti (od strane drugih naroda) programiranim selektivnim izborom negativnih primjera iz prošlosti. Vrlo ilustrativno je zapažanje profesora Saliha Foče u vezi s postdejtonskom praksom političkog zastupanja nacionalnih interesa: „Izbrisana je razlika između stranke pobjednice i države, izmještan je proces odlučivanja iz institucija države u stranačke vrhove i uske grupe, srušena infrastruktura i institucionalni sistem države i time vršena njena snažna delegitimizacija. Takvi su potezi doveli do agonije i beznade. Nakon toga kao logični red stvari na scenu stupa nacionalizam sa svim svojim manifestnim obilježjima, među kojima dominira manipulacija masama i pojedincima. Tome je pogodovalo ranije već stvoreno socijalno beznade radništva i stanovništva. Umjesto nuđenja koncepta napretka ili “rasta i razvoja” vladajuće snage ponudile su misterije i histerije. Vladajuće su grupe ponudile za budućnost nacionalnu pripadnost kao vrhovni kriterij vrijednosti čovjeka, a što je veća bijeda – to je nacionalizam veći i jedno pothranjuje drugo.” (Fočo, 2005:57)

Predmet analize, i interesovanja vladajuće političke elite je mogućnost očuvanja i širenja prakse nacionalne identifikacije. „Etnonacionalistički govori obiluju pozivima na lojalnost etnonacionalnoj grupi, na izvršavanje dužnosti prema sunarodnicima, etnonaciji, zavjetu predaka. Poruka je jasna i

nedvosmislena: za sve što čine, etnonacionalisti su odgovorni samo i isključivo vlastitom rodu.” (Kecmanović, 2014:232) Specifična nacionalna pripadnost i vjersko opredjeljenje, u ovom momentu, predstavljaju uslov neometanog funkcionisanja pojedinca, odnosno oznaka su kvalifikovanosti pojedinca za obnašanje funkcija, djelatnih aktivnosti, ili učešća u formalnim ili neformalnim aktivnostima vezanim za društvo. Po Balibaru konfliktnost, nasilje, radikalizacija su uvijek odraz određene politike. “Pragovi, granice koje sugeriramo da su prekoračeni (ili upozoravamo da će uskoro biti prekoračeni...) uvijek su samo implikacije našeg pojma politike – upravo onakvog od kakvog smo krenuli.” (Balibar, 2011:28)

Neutralan stav u Bosni i Hercegovini proglašen je neprijateljskim stavom, neutralno opredjeljenje neprijateljskim opredjeljenjem. Pojedinaac je slobodan izraziti vlastito mišljenje ukoliko je to mišljenje identično mišljenju većine. Na važnost političke dimenzije za identitet podsjeća Fočo referišući na Aristotela.

“Politika je u Aristotelovom smislu vrhovna ljudska djelatnost, dakle čovjekova svjesna aktivnost pomoću koje se uspostavljaju principi jednakosti i univerzalnosti u zajednici. Identitet je nešto što ima svoju povijest, kulturu, tradiciju; to je dio onoga što je kulturološka dimenzija. Međutim, identitet ima i političku pozadinu i dinamizam, pogotovu snaga koje usmjeravaju bitne društvene procese i odnose. Ukoliko se on instrumentalizira i svede na ograničenost, posljedice su vidljive i sa velikim poremećajima u strukturi vrijednosti ali i u odnosima ljudi. Fenomen identiteta, pogotovu kolektivnoga, nema negativnih obilježja ukoliko teži ka progresu, pravdi i pravičnosti, jednakosti i univerzalnosti. Posljedice ili negativne refleksije nastaju kada dolazi do osporavanja istih tih prava za druge. Zato je proces identiteta od “Ja” ka “Mi” i “Oni” važan socijalni proces. Transformacija nije samo individualna vizura, već društveno – vrijednosni sistem iza kojeg stoje ključni nosioci društvenoga razvitka.” (Fočo, 2005: 75)

Osporavanje prava drugima, isključenost drugog, drugačijeg iz ekonomskog, kulturnog, socijalnog života uže zajednice odlika je bosanskohercegovačkog društva, kao rezultata etnonacionalne politike. No, Vilijems, naprimjer, ukazuje na mogućnost da se možda radi o uticaju savremenosti na kvalitativnu supstancijalnost ljudi, bića. On (Vilijems) navodi stav Rejnolda Nibura, prema

kojem su „savremeni pojedinci izgubili duhovnu dubinu i političku mudrost: nemoćni da se nose sa zlom politikom, Djeca svjetla sve su više riskirala da padnu u pacifističku tišinu pred Djecom tame...” (Williams, 2011: 53) Riječ je, konkretnije o izmjenjenom shvatanju pojma odgovornosti, o čemu će riječi biti nešto kasnije.

Ograničavanje individualnog razvoja zbog projektovanog razvoja kolektiviteta uzrok su dubokih socijalnih razlika bosanskohercegovačkog društva, razorene privrede i obesmišljene duhovnosti. Horizontalna pokretljivost društva je bitno ograničena, izraženo slaba, dok je vertikalna pokretljivost moguća samo uz ispunjavanje određenih uslova (političke podobnosti, i materijalne opskrbljenosti). „Središte čovjeka je materijaliziranje, a konkretiziranje je sfera političkoga, koje se širi do univerzalnoga što opet prerasta u obavezujuće, dakle potčinjenost. Ako individualnost projiciramo na društvenost, onda dolazimo do onoga što se danas označava kao kriza politike i političkog. Kriza se očituje u rastućem procjepu između politike i života, pri čemu se politika otuđuje od života, a život se otuđuje od politike.“ (Fočo, 2005: 63) Etnonacionalizam u politici vidi mogućnost instrumentalizacije razlike i osiguravanja supremacije. „Men tvrdi da su jačanje etničkih netrpeljivosti između grupa i masovna etnička ubistva zapravo proizvod modernosti – a naročito njenog glavnog organizacionog oblika, moderne nacionalne države. Pošto su u feudalnim i tradicionalnim porecima države bile manje – više privatno vlasništvo vladara koji su više naglašavali kulturnu sličnost i grupnu solidarnost s drugim vladajućim porodicama nego s “*koeticima*”, nije bilo logičke osnove za etnički motivisana masovna ubistva. Tek je s procesima modernizacije, racionalizacije državnih institucija, razvoja vojne tehnologije, demokratizacije i širenja građanskih prava etničko nasilje uzelo maha. Učestaloj praksi etničkog čišćenja doprineli su širenje infrastrukturne moći države, artikulacije države kao “moralnog projekta” i politizacija etniciteta u procesu izgradnje nacije. Moto prosvjetiteljstva i modernosti – “u ime naroda” – zamenio je u istorijskoj stvarnosti pravo *demos*a pravom *ethnos*a.” (Malešević, 2009: 243, 244)

Kvalitet života stanovništva nije predmet etnonacionalistički usmjerene politike, međutim u političkim govorima je najeksplicitniji motiv. Šumpeter ističe da se „u malim i nediferenciranim ili ne mnogo diferenciranim

društvenim grupama kolektivne ideje nameću mnogo strože individualnom umu nego u velikim i složenim grupama". (Schumpeter, 121) To se može objasniti nedovoljnom količinom opcija, što političkih, što opcija druge vrste. Uža grupa, podrazumijevano nameće vlastite stavove jer u sredini gdje se većina ljudi međusobno poznaje, protivrječiti kolektivu znači istovremeno protivrječiti i vlastitom blagostanju u budućnosti. Takođe, manji kolektivi se na uži način određuju, stoga na polju političkih ideja bosanskohercegovačka teritorija jeste ni malo pregnantna. Izraženo na degutantna i precizan način, bosanskohercegovački prostor odlikuje kontinuitet političkih pobačaja.

Asim Mujkić vrlo hrabro, otvoreno ukazuje na prirodu odnosa etnonacionalizma i neoliberalizma. On ističe da su etnopolitički lideri u nominalno opredjeljeni za slobodno tržište, ali da je istinski razlog njihove podrške takvoj slobodi šansa njihovom materijalnom bogaćenju. „Oni žele osigurati da svaki relativno mali, etnički dio tržišta, kontroliraju ‘njihovi’ mahom korumpirani poduzetnici *nouveaux riches*. Tu grupu sačinjavaju korumpirani političari, ratni profiteri, šverceri i drugi kriminalci – većina njih članovi ili bliski unutarnjim krugovima vladajućih etničkih partija. Ekonomski sistem etnopolitičkog aranžmana tako je *paraekonomski*. On se fokusira na reaproprijaciju društvenog vlasništva, čime cijelom etničkom problemu daje klasni karakter. Bilo bi fer takav bosanski kapitalizam opisati kao kapitalizam Divljeg zapada ili, preciznije, kapitalizam Divljeg europskog istoka. Veze između *nouveaux riches* i vladajućih partija omogućuju im pristup državnom kapitalu i da ga koriste pod izuzetno povoljnim uvjetima.” (Mujkić, A. 2007:XIII – XIV)

Umjesto zaključka: Savremeni bosanskohercegovački kulturni identitet

U određenom smislu savremeni bosanskohercegovački kulturni identitet je jednim dijelom proizvod reakcije na samu savremenost. Taj uticaj ostvaren je posredstvom etnonacionalizma, odnosno povlaštene pozicije etnonacionalizma na prostoru postdejtonske Bosne i Hercegovine. Etnonacionalizam, koji se dejtonskim Ustavom ustoličio na mjestu oblikujućeg, ključnog političkog faktora, dao je veliki doprinos anticipiranju negativnih učinaka globalizma,

internacionalizma i perspektivizma na društvo, kulturni identitet i vrijednosti naroda kod stanovništva. Neoliberalistička paradigma univerzalnosti predstavljena je, a što često i jeste slučaj, kao opasnost bilo kakvoj narodnoj posebnosti. Globalizacija donosi nebrojene izazove lokalnim kulturama, izlaže iste kulture nesagledivom broju sadržaja među kojima ima i takvih koji potiču stanovništvo na akcije koje nisu po mjeri njihove zajednice. Najsžetije, lokalni prostor otvara se nezadrživom protoku informacija na koji konkretna kultura vrlo često ne može odgovoriti, te se pod novopristiglim sadržajima obrušava, obrazujući novi oblik. Izmjenjene socijalne prilike u svijetu s kojima ide i izmjenjeno shvatanje prava i potreba građana najčešće biva nespojivo s tradicionalističkim shvatanjima “nacionalnih” kultura. Kao što je, s jedne strane, opasnost kolektivističkim uređenjima, zajednicama, internacionalizacija je istovremeno i šansa učvršćivanja i obezbjeđivanja pozicija u društvu. Uz prikladan primjer, kakav je onaj etnonacionalizma u Bosni i Hercegovini krajem dvadesetog ili početkom dvadeset prvog vijeka, sasvim je jasno o kakvoj šansi se radi. Akcentujući antagonizam između nacionalnog i internacionalnog, lokalnog i globalnog, tradicionalnog i savremenog ide se ka formiranju utiska nepremostivosti istih suprotnosti u mnijenju. Izloženost stranim uticajima; kapitalu i kulturi, koja se ograničava i anatemiše, zamjenjuje, uobičajeno, izloženost uticajima elita iz unutrašnjosti koje na konto odbrane od zla osiguravaju vlastitu ekonomsku dobit. Istovremeno, te iste elite, ili ta ista elita, održavaju vrlo bliske internacionalne veze, dok su njima potčinjeni predmetom institucionalnog kulturnog izolacionizma i stigmatizacije diferentnog. Kada se razlika osuđuje, a vlastitost postavi iznad jednakosti, sasvim izvjesno je široko otvoren put nacionalističkim, rasističkim i šovinističkim tendencijama.

Neoliberalistički kulturno – ekonomski model donosi novo značenje pojmu identiteta ali i pojmu kulture. Taj uticaj kapitalizovao se identično na oba pojma. Identitet nije više kompleksna psihološka forma u odnosu na čije kontinuirano manifestovanje možemo imati neku predstavu o toj osobi, o njenoj “identičnosti”, “posebnosti”. U tom smislu identitet se shvatao kao izvjesnost konkretnog principa odabira. Savremeni kontekst daje istom pojmu drugo značenje. Identitet u tim okolnostima razumije se kao izbor koji je osoba napravila, preko kojeg se anticipira neodređen broj drugih izbora, i istovremeno

zanemaruje nepoznat broj drugih koji imaju veliku ulogu za poznavanje te osobe. Pod uticajem perspektivizma, odnosno ideologije neideologizma, kako je naziva Teodor Adorno, izvršena je semantička redukcija pojma "identitet", kojom je isti pojam identifikovan sa odabirom u smislu opredjeljenosti za jednu od mnogih opcija. Tako je neko samo anarhista, isključivo kapitalista, moler ili bankar, otac, poljoprivrednik, liberal ili nacionalista, fundamentalista, homoseksualac i tome slično. Ova pojava ima sličnosti sa konzumerizmom jer oponaša pojavu kada zahvaljujući opštoj snabdjevenosti supermarketa ljudi gube dodir sa proizvodnim procesom, tj. procesom nastanka proizvoda. Isto tako, ta pojava je bitno redukcionistička jer određuje personalnost, osobenost u momentu, izostaje razumijevanje kontinuiteta, a to je ono kroz šta se čovjek realizuje i na osnovu čega djeluje. Kada je čovjek lišen svoje prošlosti lišava se istovremeno i značajnog dijela potencijalne budućnosti. Situacija je vrlo slična u vezi izmjenjenog značenja pojma kulture. Kultura se sve manje sagledava kao određena forma organizovane kultivacije i kompleks kontinuirane organizacije i uvjerenja. Tako umjesto kulture neke zemlje, nekog naroda sve češće je u upotrebi izjednačavanje kulture sa uobičajenosti, s običajem, naprimjer; kultura sjedenja, pijenja čaja, marketinška kultura i slično. Na isti način kao što se osiromašuje značenje pojma "identitet" osiromašeno je i značenje pojma "kultura". Kulturni identitet bi trebao biti prvenstveno način na koji je moguće ustanoviti specifičnosti određene kulture koja se sagledava, istražuje, tumači. Izmjenjeno značenje navedenih pojmova kulture i identitet u velikoj mjeri određuje kulturni identitet društava u dobu savremenosti, kao i sagledavanje samih kultura.

Opasnost koju neoliberalizam predstavlja za nacionalne države legitimije etnonacionalističke mjere nadzora i kontrole nad prostorom kojim vladaju, kao i akumulaciju moći koju etnonacionalni "predstavnic" i njima bliski privrednici stiču na račun stanovništva koje je u strahu od kulturne invazije Zapada. Stečeno ekonomsko preimućstvo etnonacionalističke elite koriste da bi na mnoge načine dezintegrisale bosanskohercegovačku kulturu, uspostavljajući namjesto nje kulturnu koncepciju tribalističke međusobne suprostavljenosti "građana" iz devedesetih godina prošlog vijeka u Bosni i Hercegovini. Istorija mirnog suživota naroda u Bosni i Hercegovini je neuporedivo duža od istorije

njihovih međusobnih konflikata. Sinkretizam u kulturi, i jedinstvo različja koje su dvije odrednice bosanskohercegovačke kulturne specifičnosti, u uslovima koji o pogoduju razvoju etnonacionalizma, pokušavaju se na sve načine učiniti upitnim. Najveća pažnja etnopolitike usmjerena je ka stvaranju oprečnosti među narodima, i širenju predstave o iskonskom sadržaju istih, čime se, vrlo jasno, ima okarakterisati uzaludnim svaki pokušaj zanemarivanja takvog distingviranja. Bez ikakve sumnje, stanovništvo Bosne i Hercegovine može se odrediti kao jedan narod. Naravno radi se o mogućnosti, jer to trenutno nije slučaj. Zajedničko svim bosanskohercegovačkim državljanima u 21. vijeku koji sazrijeva jesu jezik, običaji, način odnošenja prema ljudima, arhitektura, vezanost za prostor, hrana, muzika, uglavnom sve bez konfesije, mada postoje slučajevi, to etnolozi mogu potvrditi, da ljudi različite vjeroispovjesti na istom prostoru poštuju neke iste običaje.

Proces prilagođavanja internacionalnom tržištu, njegovim zakonskim i vrijednosnim regulativama prati proces etnopolitičke radikalizacije. Etnopolitika u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini usmjerena je ka osiguravanju povlaštenog položaja u okviru poretka kako bi se on očuvao i ukoliko bi eventualno došlo do pristupanja Evropskoj Uniji. Vlast, zajedno sa državom, u presudnoj mjeri zavisi od međunarodnih finansijskih tijela, od njihovih kredita ili nepovratnih sredstava. Međutim, sam institucionalni aparat države, odnosno dejtonski birokratizam (igra nadležnosti) jeste preobiman i, štaviše, kontraproduktivan. Etnopolitika u Bosni i Hercegovini sem konstitutivnosti naroda izrodila je i 14. vlada, koje neumjereno finansijski opterećuju godišnji državni proračun koje, mimo toga, spriječavaju brzo i kvalitetno provođenje i donošenje odluka ili mjera koje su na opštu društvenu korist. Kako kroz vlast, podjela nadležnosti među "narodnim" elitama, preslikava se i na sve ostale sfere društvenog života; obrazovanje, sudstvo, policiju, kulturu, medije, sport, umjetnost. Svakodnevna zastupljenost problema zajedničkog funkcionisanja u bliskoj je vezi s apolitičnošću mladih u državi. Njihova izloženost mehanizmima indoktrinacije etnonacionalističkog establišmenta eliminisala je i na mnoge načine obezvrijedila pozitivno vrijednovanje političkog aktivizma. „Čak i kad se nastoji odstraniti institucionalna podrška etničkim razlikama, to se radi tako da se formiraju određeni etnički ključevi za sve društvene funkcije, uključujući i zaposlenje.

Na taj način, iako se na pojavnom nivou situacija mijenja, etnička distinkcija biva, u stvari, održavana. Takođe, institucionalno potkrepljenje možemo naći i u vaspitnoobrazovnim sistemima, koji često forsiraju potpuno sukobljena viđenja istorijskih i društvenih događaja.” (Majstorović, Turjačanin, 2011:52) Značajan broj ljudi, čak, izjednačava sam pojam politike sa etnonacionalizmom, jer izvjesno vrijeme svjedoči isključivo njegovoj političkoj relevantnosti.

Obrazovni sistem, kao jedan od najvažnijih faktora u formiranju ličnosti, i kao sistem prenošenja vrijednosti i znanja, sve manje ima ulogu širenja univerzalnih humanističkih vrijednosti, ideja sekularizma i egalitarizma. Obrazovanje je postradalo u Bosni i Hercegovini iz više razloga. Ratno stradanje devedesetih godina u Bosni i Hercegovini uzrok je odlaska brojnih stručnjaka, kvalifikovanih i vrijednih radnika, talentovanih ljudi, no praksa odlaska istih veže se i za poslijeratni period. Mjesto kvalifikovanih, stručnih i prosvćenih zauzeli su podobni, bučni, i posvećeni “subjekti”, to se prenijelo na svaku poru društva, a tako i na obrazovanje.

Posredstvom uticaja neoliberalizma dato je novo značenje i samom obrazovanju. Izmjenjeno značenje pojmova “*znanje*”, naprimjer, dalo je i potpuno novo značenje samom obrazovanju. Obrazovanje tako nije više instrument pomoću kojeg pojedinac može usvojiti model cjeloživotne izgradnje ličnosti, nego način pronalaženja mjesta u kompleksnom sistemu položaja, odnosa i funkcija. Iako se u savremenim okolnostima kontinuirano ističe važnost cjeloživotnog učenja, treba istaći da esencijalnu važnost to isto učenje ne sadrži, da je to isticanje samo nominalno. Cjeloživotno učenje je proces prisutan u svakom obliku obrazovanja, ono što su ranije bili stručnjaci koji su se usavršavali za vrijeme cjelokupnog trajanja vlastitog života, sada su, u najvećoj mjeri, osobe koje vrše razne prekvalifikacije i dokvalifikacije kako bi došli do zaposlenja, položaja ili funkcije. Drugim riječima, fokus cjeloživotnog učenja, razvoja, usavršavanja u prethodnim razdobljima jeste bio sticanje autoriteta na osnovu znanja, u današnjem kontekstu, u doba perspektivizma, kada se proglasila smrt autoritetima, fokus takvog učenja je usmjeren ka zadobijanju funkcije, položaja, materijalne naknade i slično. Cilj obrazovanja je sticanje informacija o traženom, potrebnom, prikladnom, i korisnom. Onda nam nije teško uočiti na koji način je olakšano etnopolitici da (re)oblikuje obrazovni sistem, na način da

dominantno ili isključivo promoviše sadržaje i prakse koji legitimiraju aktuelno stanje stvari u svijesti državljana. Mjesto provjerenih saznanja, informacija zamjenjuju senzacionalistički tekstovi, mjesto akademskih debata i “nezgodnih” pitanja preuzeli su internet blogovi, i kafe – diskusije. Odsustvo utemeljenih i provjerenih informacija otvorilo je prostor promociji svih mogućih nadri varijanti, nadriumjetnika, nadrinaučnika, pseudointelektualaca i populističkih eksperata. Na račun odsustva pouzdanosti, odnosno određujućeg autoriteta u nauci, u kritici, u kulturi, itd. etnonacionalizam je plasirao vlastitu varijantu, te se može pohvaliti velikim uspjehom. Od inicijalnog uspjeha, samo se uvećavao broj ponuđenih varijanti iste stvari, te se tako identičan sadržaj nekontrolisano nagomilavao sve dok nije postao određujući faktor. Riječ je svakako o medijskim sadržajima, o oblikovanju javnog mnijenja, i najvažnije oblikovanja diskursa, tj. margina podrazumijevajućeg, odgovarajućeg djelovanja, i mišljenja u okviru etnonacionalističkog sistemskog okvira.

Umjesto zaključka

Etnonacionalizam u Bosni i Hercegovini u 21. vijeku određujuće djeluje na formirajući savremeni bosanskohercegovački kulturni identitet. O mjeri uticaja i vrsti uticaja moguće je obavijestiti se bilo neposrednim evidentiranjem učinaka etnonacionalizma na socijalni prostor (prostor odvijanja socijalnog života), bilo, studioznijim pristupom, upoznavajući se sa mnogobrojnim istraživanjima u vezi djelovanja etnopolitike nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma. Kroz uticaje na polja religije, kulture, umjetnosti, politike i obrazovanja može se opravdano konstatovati kako etnopolitika otvoreno usmjerava sistemске resurse namjenjene istim (poljima) isključivo ka njoj srodnim, bliskim, korisnim čimbenicima, djelatnicima, osobama. Otvoreno favorizovanje stranačkih članova, tradicionalista, fundamentalista na račun onih koji to nisu ostavilo je negativne posljedice na obim i kvalitet sadržaja koji se nude, i limitiralo socijalne doprinose istih. Koliko novca toliko i muzike glasi jedna narodna doskočica. Isto tako, onaj koji plaća, bira kakva muzika će da se svira. Bosanskohercegovačka etnonacionalna elita uveliko se služi pozicijom koju uživa (vladajućom) u obezbjeđivanju materijalne podrške njoj bliskim krugovima,

“narodnim časnicima”. Ako bi vršili analizu medijske praćenosti umjetničkih i naučnih djela koja se afirmativno odnose prema etničkom, tradiciji, naciji, ili koja obrađuju “značajno” narodno pitanje (kroz događaj ili doživljaj) utvrdili bi, nesumnjivo, kako je praćenost istih veća od svih ostalih djela. Nećemo se baviti pitanjem uzroka te pojave, nego samo uputiti na aktivnu medijsku promociju takvih sadržaja. Veza medija sa vlastima je posebno zanimljiva, zbog činjenice da sem državnih javnih radio – relevizijskih servisa država finansijski potpomaže i nekolicinu privatnih medija. U odnosu na to dio medijskih sadržaja je, moguće, i dijelom posredni produkt institucija. Istinski problem, međutim, predstavlja sam sadržaj koji se podstiče. Stvar je istinski ozbiljna, zabrinjavajuća jer smo u prilici svjedočiti tendenciji razvoja animoziteta prema drugima narodima, kulturama (drugom uopšteno), i u samim obrazovnim sistemima. Sva polja društvene djelatnosti reflektuju podjeljenost bosanskohercegovačkog društva. U okviru svake teritorije, na njoj nadležna vlast, entitetska ili kantonalna, nastoji da ostavi vlastiti pečat.

Sveprisutan i sveodređujući uticaj etnopolitike na kraju je oblikovao koncepciju pravde srazmjernu etničkom aksiološkom principu. Privilegije “primjerenih”, pravovjernih, su brojne, ali su mahom neformalne, u smislu postojanja zakona koji garantuju jednakopravnost ali se zaobilaze, ne poštuju, itd. Etnonacionalna aksiologija u osnovi počiva na isključujućem principu, ekskluzivitetu, i sklona je ameliorizmu. Isključivanje pripadnika drugih naroda, ili, u kontekstu Bosne i Hercegovine, i drugih političkih stranaka iz budžetske podjele sredstava, fondova za podsticaje, dodjele pomoći, iz javne ali i privatne (bliske političkoj) raspodjele radnih mjesta je u koncepciji etnonacionalističke koncepcije samorazumljivo, ista praksa prećutno je i ispravna. Na koji način će osoba biti žrtva takve diskriminatorne prakse zavisi ponajviše od nje same, odnosno od mjesta na kojem se nalazi. Studentima i učenicima se daju manje ocjene, pa istima trpe i stipendije, samosvjesnog radnika u javnom aparatu slabo ko želi, na podršku kulturnim, obrazovnim, privrednim projektima osoba ne može da računa, samostalan privrednik trpi ogromne državne namete dok državne firme i velike kompanije ne plaćaju doprinose radnicima i poreze državi, i tome slično. Za skoro sve aktivnosti, akcije potrebno je pronaći vezu, ili se sukobiti sa birokratskim postdejtonskim paralogizmima.

Poimanje politike svojstveno ideologiji etnonacionalizma u Bosni i Hercegovini približno se može odrediti kvalifikovanjem politike kao instrumenta zaštite interesa naroda. Mjesto opšteg interesa građana u Bosni i Hercegovini zauzeo je vitalni nacionalni interes. Vlast ističe ugroženost naroda, čime zapravo vlast, odnosno stranke koje vladaju, preuzimaju ulogu zaštitnika naroda. Sam vitalni nacionalni interes koji je institucionalizovan prenosi konflikt iz devedesetih na mirnodobske okolnosti. „Dejtonska BiH pokazuje se kao neefikasna tvorevina koja počiva na generiranju krize iz koje političku moć crpe etnonacionalističke elite, a koja, u osnovi, počiva na diskriminaciji građanina” (Mujkić, 2010:5). Korelacija sa periodom ratnog zbivanja koja se uporno naglašava i partijska korespondencija koja tu pojavu afirmiše, motivišu egzistencijalni strah kod stanovništva koji je krucijalno određen svojom etničkom pripadnošću. Stoga važnost etničke identifikacije biva udvostručena. S jedne strane etnička identifikacija je motivisana mnoštvom faktora koji promovišu važnost zajednice, važnost pripadanja, dok, s druge se pretpostavlja da će pojedinac biti određen od strane “drugih” kao pripadnik njemu najbliže grupe, te da će, u skladu s tom pretpostavkom, biti u nemilosti etničkog neprijatelja.

Posredstvom predstave violentnosti drugih etničkih grupa, i onih koje se određuju šire od etnosa, etnička čvrsta vezanost dovodi se u vezi s očuvanjem slobodnog i autentičnog života ljudi određenog prostora. „Ako analiziramo bosanskohercegovačko društvo, onda bismo mogli reći da ono počiva na religijskom humanizmu. Društveni humanizam skoro da ne postoji ili bar nije oblikovan kao osnova na kojoj funkcioniše društvo” (Fočo, 2011: 110).

Upravo je Crkva bila ključni faktor u očuvanju kulture etničkih grupa na prostoru Bosne i Hercegovine, ali njena posvećenost bila je ključno orijentisana na konfesionalnost, odnosno bila je politički angažovana kako bi obezbijedila određenu slobodu za svoje vjernike. Do prvih značajnijih problema u vezi uloge Crkve u međuetničkim odnosima dolazi prodorom Zapadnog uticaja, nakon Berlinskog kongresa, kada je Bosna i Hercegovina potpala pod austrougarski uticaj. Ideologija države nacije koja je nespojiva sa bosanskohercegovačkim prostorom bila je katalizator daljnje međuetničke sukobljenosti. U tim izmijenjenim okolnostima Crkva postaje instrumentom politike, glasan sljedbenik politike vlasti kojoj potrebe običnih građana nisu bliske. Tokom

trajanja druge Jugoslavije suspendovan je politički uticaj Crkve, i uopšte se išlo za pokušajem odricanja crkveno – religijske političke relevantnosti. Dejtonski poredak proizvodi suprotnu krajnost. Savremenu bosanskohercegovačku kulturu suštinski određuje nedefinisan odnos između religije i etniciteta, te nejasnoće koje iz toga proizilaze. Religijska pripadnost ljudi najčešće poistovjećuju s konfesionalnošću, što je upravo posljedica ranijeg značenja Crkve, u toku egzistencije Bosne i Hercegovine pod upravom drugih država, ali postoje brojne varijacije na tu temu. Ono na što upućuje Amin Maluf, apropro gore navedenog, jeste mogućnost “zdravijeg” konstituiranja identiteta. “Nije dovoljno odvojiti Crkvu od Države; isto tako je važno odvojiti veru od identiteta. Iako doista želimo da izbegnemo da taj amalgam napaja fanatizam, strahote i etničke ratove, trebalo bi da umemo zadovoljiti, na neki drugi način potrebu za identitetom” (Maluf, 2003: 57) Mimo svih članstava, i iznad svake pripadnosti pojedinac je zbir svih tih članstava, pripadništava, svih izbora koje je napravio i uticaja kojima je bio podložan.

Način ili mjera u kojoj je individua podložna nekom uticaju najviše utiče na samodefiniciju od strane te iste individue. Ukoliko se, pak, individua isključivo deklarira kao pripadnik određene nacije, klase, narodnosti i tome slično, ona time rizikuje uskost vlastitog sagledavanja, u opasnosti je da se ne vidi dalje od toga čemu pripada. Ono što istinski zabrinjava, i što daje malo prostora optimizmu onima koji su na bilo koji zdrav način vezani za prostor Bosne i Hercegovine jeste činjenica da u svakoj društvenoj pori, u svakog segmentu društvenosti, u institucijama, medijima, literaturi, umjetnosti, medijima, sportu, religiji, aktivnostima u slobodno vrijeme, obrazovanju, moralu i zakonima nailazimo na dubok etnonacionalni uticaj. To je zabrinjava jer etnonacionalizam zbog trenutnog nivoa zastupljenosti jednostavno ne ostavlja mnogo prostora drugim uticajima, stoga i jeste određujući faktor u oblikovanju savremenog bosanskohercegovačkog kulturnog identiteta. Istovremeno, isključivost koju etnonacionalizam propagira pogoduje marginalizaciji uticaja koji nisu bliski pomenutoj ideologiji.

Vrlo slična praksi etnonacionalizma, jeste ona etnoliberalistička, čak ih je izrazito teško razlikovati. U kontekstu postdejtonske Bosne i Hercegovine etnoliberalizam predstavlja neuspjao eksperiment liberalizacije etniciteta,

odnosno zaživljavana liberalizma u narodu, mirenja s nekim progresivnim idejama, dok se, u suštini, radi samo o liberalizaciji tržišta. Etnoliberalizam je još ponudio narativni kompleks koji je potpomogao mistifikaciju prakse nominalnog zavođenja, i privredni kriminal koji prati istu. "Etnicitet nije ništa drugo do društveni resurs koji može biti mobilisan i kojim se može manipulirati zarad individualne dobiti." (Malešević, 2009:179) Liberalizam je ideologija u kojoj zaštita individualnih sloboda ima bitno mjesto. Etnoliberalizam je, pak, ideologija koja ističe važnost pripadnosti etničkoj grupi, od čije slobode zavisi i sloboda pojedinca. Kompleksna, protivrječna postavka etnoliberalizma zahtjeva iscrpniju analizu, za što ovdje nema prostora.

Na mnoge načine se nastoje instrumentalizovati glasači, i oni koji to mogu biti u postdejtonskom bosanskohercegovačkom poretku. Podrazumijevajuća identifikacija je više posljedica nego uzrok instrumentalizacije. Kao što se od strane vladajućeg etnonacionalističkog principa etnička odredica razumijeva prirodnom, stečena je rođenjem, a ne izborom, tako se podrazumijevaju prirodnim i mnoge druge stvari, te se poistovjećuju stranke sa narodom, narod sa religijom, vlast sa Crkvom i tako dalje. Možda i ne možemo biti začuđeni kada u 21. vijeku u Bosni i Hercegovini imamo političke propovjednike i crkvene političare. Sva prirodna i uopće podrazumijevajuća svrstavanja uproštavaju, simplifikuju cjelokupnost odnosa, i predstava pojavnosti u društvu svodeći iste na najelementarnije diferenciranje; da ili ne, prijatelj ili neprijatelj, dobro ili zlo, time mistifikujući kompaktnu i široku mrežu odnosa koji diktiraju taj isti proces, i društvenu klimu koju i "onaj" na cesti može da uoči. Prema Asimu Mujkiću, "etnicitet je povezan s praksom i retorikom dominacije koja počiva na specifičnoj strategiji depersonalizacije. Ova strategija zasniva se na predstavljanju političkih sukoba u bosanskohercegovačkom društvu kao sukoba 'mi-oni', kao borbe protiv političkog neprijatelja koji je pripadnik drugih etničkih grupa, te sukoba između 'poštenih i nepoštenih' unutar iste grupe s ciljem sprečavanja alternativnih pogleda." (Mujkić, 2010:36)

Ono što ostaje skriveno etnonacionalističkim djelovanjem i etnoliberalističkim trikovima kao što su multikulturalizam i međukulturalni, međunacionalni dijalog jeste dug period zajedničkog i mirnog suživota, i kultura u kojoj su objedinjeni običaji sve tri dominantne konfesionalnosti. Na sve načine,

iz svakog nacionalnog tabora, nastoji se raširiti mit o vječnoj mržnji protiv koje se ne može, jer to je svojevrsni "sveti rat". U isto vrijeme se zanemaruje činjenica privilegovanih odnosa koji su bili istinski uzrok kasnije etničke netrpeljivosti, i da se na račun tih privilegija pravdala "osveta", jer razumije se, neko uvijek plaća privilegije. "Kada se jeziku i peru pusti na volju, u izbeumljenosti i strasti, onda čovjek, a ne predmet, postaje iscrpljen." (Pejn, 1999: 63) Tako se predmet sukoba nije analizirao, umjesto toga, dug vremenski period, služilo se religijskim opisom kako bi se uzrok sukobljenosti razložio. Ono čime se etnopolitika u Bosni i Hercegovini tradicionalno zanima je fokusiranje pažnje javnosti ka određenim stvarima kako za neke stvari ne bi znali. Tako je za pretpostaviti da nemogućnost zajedničkog života koju etnonacionalni lideri stalno iznova ističu, skreće pažnju populaciji sa mnogih važnih pitanja. Jedan Grejov (Gray) stav posebno može biti vrijedan jer doprinosi zaključku, i lako se može dovesti u vezu sa praksom koja se eksplicira; "Nama ne trebaju zajedničke vrijednosti da bismo zajedno živjeli u miru. Trebaju nam zajedničke institucije u okviru kojih brojne životne forme mogu koegzistirati" (Mujkić, 2007:100) Bosanskohercegovačkim državljanima, sasvim sigurno, nije potrebno reklamiranje suživota, oni već žive zajedno, kao što su živjeli i u prethodnim razdobljima. Ono što nedostaje jesu institucije koje ne prave razliku među stanovništvom, koje ne diskriminišu i ne propagiraju prebrojavanja. Etnopolitika vrši sociocid u Bosni i Hercegovini, njen proizvod su tragični događaji u gradovima koji su bili primjer međureligijske tolerancije, ta sjemena mržnje zasijana kako bi održala podijeljenost, rastu kamo ih svjetlo navodi, i to objektivsko svjetlo. Medijska pažnja budi emocionalnu reakciju koja neutralizuje mogućnost racionalnog sagledavanja cjeline.

Tema odlaska mladih u fokusu medija i etnopolitike ne ispituje do kraja fenomen iseljavanja stanovništva iz Bosne i Hercegovine. Iako se sada čini kako se obraća pažnja na to, zapravo je riječ o procesu koji je već u odmakloj fazi, i već se može govoriti o posljedicama koje će privreda imati. Uzroci odlaska mladih, i uopće odlaska ljudi sa ovog prostora, koji namjeravaju trajno napustiti ovu zemlju, su brojni, ali uz adekvatno postavljeno pitanje može se utvrditi jedan od ključnih uzroka te pojave. Dovoljno je zapitati se samo; Ko odlazi? Ko su ti ljudi, koji moraju ili žele napustiti ovu zemlju? Odgovor na to pitanje bi nam mogao puno toga reći. Uz navedeno pitanje ide i drugo; Ko ostaje u, na ovakav

način ustrojenoj, Bosni i Hercegovini? Odgovor na prvo pitanje, usuđujem se reći, dat će ključan odgovor na prirodu političke prakse od strane etnopolitike u kontekstu postdejtonske bosanskohercegovačke države. Pretpostavka je, a to će, nadam se, biti potvrđeno nekim budućim istraživanjem, da znatna većina onih koji napuštaju zemlju nisu zbog svoje stranačke/partijske neopredijeljenosti mogli naći zaposlenje, ili bar ono odgovarajuće, da zbog etničke/religijske ili neke druge vrste pripadnosti nisu prepoznati kao kandidati za posao, zaposlenje, i tako dalje. To bi značilo da je na djelu svojesvrstan politički ostrakizam koji eliminiše sve nepoželjne, neadekvatne, neutralne elemente sa fizičkog prostora na kome vlada etnopolitika, i da se time uvećava procenat onih koji se određuju prema aktuelnim etničkim principima. Mjesto nasilne fizičke eliminacije neistomišljenika, i onih koji se “razlikuju” iz devedestih godina, u mirnodopskim okolnostima imamo fizičku eliminaciju neodgovarajućih političko – ekonomskim instrumentima. Etatizam takvog tipa plasira nezaobilaznost etnokulturološkog monizma.

Literatura

- Abazović, D. (2010): Religijski nacionalizam na zapadnom Balkanu. Iščekujući Evropsku uniju: stabilizacija međuetničkih i međureligijskih odnosa na zapadnom Balkanu. Tom I. Beograd: B(Š); 13-25.
- Altermatt, u. 81997): Etnonacionalizam u Evropi. Sarajevo: JEŽ.
- Balibae, E. (2011): Nasilje i civilnost. Beograd: Akademija.
- Božović, R. (1997): Putovanje u noć. Beograd: Čigoja štampa.
- Castells, E. (2002): Moć identiteta. Zagreb: Golden marketing.
- Fočo, S. (2005): Ogleđi o tranziciji. Zenica: Dom štampe.
- Fromm, E. (1989): bekstvo od slobode. Beograd: Nolit.
- Lefevr, A. (1982): Preživljavanje kapitalizma. Sarajevo: Svjetlost.
- Majstorović, D., Turjačanin, V. (2011): U okrilju nacije. Banja luka: Centar za kulturni i socijalni popravak.
- Malauf, A. (2003): Ubilački identiteti. Beograd: Paideia.
- Malešević, S. : Sociologija etniciteta. Beograd: Fabrika knjiga.
- Moravski, S. (1990): Sumrak estetike. Banja luka: Novi glas.

ISTRAŽIVANJA

- Mujkić, A. (2007): *Mi, građani etnopolisa*. Sarajevo: Šahinpašić.
- Naisbitt, J. (1985): *Megatrendovi*. Zagreb: Globus.
- Selimović, M. (1997): *Pisci, mišljenja, razgovori*. Beograd: Sloboda.
- Šaćić, N. (2007): *Izvan politike*. Sarajevo: FPN.
- Šuvar, S.(1970): *Nacije i međunacionalni odnosi*. Zagreb: Naše teme.
- Williams, C., M. (2011): *The politics of theory:Waltz, realism and democracy*.
Realism and world Politics, Taylor and Francis e-Library, 50-64.